

TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN İLÂNİ*

Prof. Dr. Hamza EROĞLU

A- Cumhuriyetin İlânının Hazırlıkları

1 Nisan 1923'de seçimin yenilenmesine karar veren TBMM'si, Cumhuriyeti resmen ilân etmemesine rağmen görevini büyük bir sorumlulukla yapan tarihî meclis olmuştur.

Birinci Büyük Millet Meclisi seçimin yenilenmesine karar vererek dağıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa, yeni meclis toplanıncaya kadar yetiştirilmek üzere bir kısım uzman arkadaşlarını yeni bir Anayasa tasarısı hazırlamakla görevlendirmiş ve zaman zaman toplantılara başkanlık ederek bu yoldaki çalışmalarını kendi düşünceleri ve direktifleri ile aydınlatmıştı. Özellikle konuşmalarında, millî hükûmetin mahiyetinin Cumhuriyet olduğu halde onu kesin olarak ifade ve ilân etmemenin devlet idaresinde zaaf olduğunu, ilk fırsatta Cumhuriyeti ilân ederek bu zaafı ortadan kaldırmanın gereğini belirtmiştir¹.

İkinci Meclis 11 Ağustos 1923'de toplanmıştı. Cumhuriyetin ilânı bu meclis tarafından gerçekleştirilmekle beraber, Lozan Barış Antlaşmasının imzası ve TBMM'si tarafından onaylanması, Ankara'nın yeni kurulan Devletin İdare Merkezi olması gibi iki önemli kararın alınmasını da öncelikle gerekli kılıyordu.

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Sayı: 16'dan alınmıştır.
1 Bk. İslâm Ansiklopedisi, 10. Cüz, "Atatürk" maddesi, s. 772.

Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923’de imzalanmış ve yeni Meclis Lozan Barış Antlaşması ile eklerini tasdik etmiştir. TBMM’si yeni bekleyişler içersindedir. Bu arada cereyan eden birkaç olay, Cumhuriyetin ilânı hazırlıklarını belirtmesi bakımından önemlidir.

1. Mustafa Kemal Paşanın Hazırladığı Anayasa Değişikliği

Lozan Barış Antlaşması’nın imzasından sonra Mustafa Kemal Paşa, Özel Kaleminde memur olan ve kişisel güvenini kazanmış bulunan Hasan Rıza Soyak’ı çağırarak birkaç küçük kâğıt parçasını vermiş ve şöyle demiştir:

— “Bunları al, müsvedde halindedirler, beyaz edeceksin. Yazılar karışıktır, dikkat et, okuyamadığın veya anlayamadığın yer olursa bana sorarsın. Bunları şimdilik yalnız sen ve ben bileceğiz; âmirlerine dahi bahsetmene lüzum yoktur”.

Hasan Rıza Soyak, Mustafa Kemal Paşanın kullandığı küçük bir not defterinden koparılmış ve onun el yazısı bulunan bu sayfeleri okuyunca bunların 20.1.1921’de kabul edilen Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun devlet şekline ait maddelerini değiştiren ve Türkiye Devletine, “Cumhuriyet” şeklini kazandıran taslak olduğunu görmüştür.

Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan metin aynen şöyledir;

“Türkiye Devletinin hükümet şekli Cumhuriyettir”.

“Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur”.

“Meclis, hükümetin inkisam ettiği idare şubelerini, icra vekilleri vasıtasıyla idare eder”.

“Türkiye Cumhurreisi, Umumî Heyet tarafından, Türkiye Büyük Millet Meclisi azası meyanından bir intihap devresi için seçilir. Reisin vazifesi yeni Cumhurreisinin intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir. Türkiye Cumhurreisi, devletin reisidir; bu sıfatla lüzum gördükçe Büyük Millet Meclisi’ne ve Vekiller Heyetine riyaset eder”.

“Başvekil, Cumhurreisi tarafından ve meclis azası arasından intihap olunur. Diğer vekiller, Başvekil tarafından yine Meclis azası arasından in-

tihap olunduktan sonra heyeti umumiyesi, Cumhurreisi tarafından Meclis'in tasvibine arz olunur. Meclis içtima halinde değilse, tasvip işi Meclis'in içtimasına talik olunur”.

Hasan Rıza Soyak, verilen metni yeni baştan düzenleyerek yazdırdıktan sonra, Mustafa Kemal Paşanın konu ile ilgili talimatını almıştır.

“Şimdi bunu al, Adliye Vekili Seyit beye götür, yarına kadar bunları okusunlar. Cumhuriyet ve halk hakimiyeti mefhumları ile umumî hukuk kaideleri bakımından tetkik etsinler ve mütalâalarını bildirsinler. Mesele-nin şimdilik üçümüzün arasında kalmasını arzu ettiğimi de Seyit Beye söy-lersin”.

Verilen emir yerine getirilmiş, Seyit bey müsveddeleri okuduktan son-ra, geri verirken görüşlerini, Hasan Rıza Soyak'a “pek mükemmel buldu-ğunu, esaslarda mutabık olduğunu, tashih haddi olmamakla beraber, birkaç nokta da Gazi'nin emirlerine imtisal ederek, mütalâalarını kaydettiğini”, söylemiştir².

Falih Rıfki Atay'ın Cumhuriyetin ilânı ile ilgili olarak Çankaya adli eserinde, 11 Eylül 1923'de tuttuğu notlar konuya açıklık getirmesi bakı-mından dikkatimizi çekmektedir.

TBMM'de Mustafa Kemal Paşanın odasında cereyan eden olaylar, Cumhuriyetin ilânından önce, Cumhuriyetin ilânı ile ilgili görüşmeleri di-le getirmektedir. Konunun ele alınışına Parti Tüzüğünde yapılacak değişik-likler sebep olmuştur.

“Gazi dedi ki”

— Cumhuriyet ne demektir? Kamusa baktım, “chose publique” keli-meleriyle tercüme edilmiştir. Bizde manası ne olmalı?

Gazi'nin sözü hangi konu üstüne getirmek istediği belli idi. Kanun-u Esas'ı'de (Anayasada) hükümet şeklini açıkça göstermek sırası geldiğini söyleyen Sabri Bey:

2 Olayın cereyan tarzı ve değişiklik metni için lütfen Bk. Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'den Hatı-ralar**, C. I., s. 181-183; Naşit Uluğ, **Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, 1973, s. 355-357; Feridun Fazıl Tübbentçi, **Cumhuriyet Nasıl Kuruldu**, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 31-34.

— Mesele bugünkü vaziyetin ifade edilmesinden ibarettir, dedi.

Gazi: — Ben projeyi (söz konusu parti tüzüğü projesi) gördüm. Çok eksik yerleri var. Bu hafta kendim uğraşacağım. Sonra bazı arkadaşlarla hususî müzakerede bulunuruz ve fırkaya getiririz, dedi.

Yunus Nadi: — Bunu en kuvvetli zamanımızda yapmalıyız.

Gazi, kalemini masaya vurarak;

— En kuvvetli zamanımız bugündür, dedi.

Sonra yeni Kanun-u Esasî'nin kendi niyetine göre ilk maddesini okudu. “Türkiye Cumhuriyet usulü ile idare olunan bir halk devletidir”³.

Falih Rıfki Atay, bu açıklamalardan sonra notlarında şu hususa yer vermektedir.

“Nihayet yakında Cumhuriyetin ilân olunacağını Mecliste Mustafa Kemal Paşa'nın ağzından işitiyorduk. Haber ağzdan ağıza yayılarak, Mecliste herkes şüpheden kurtulacaktır”⁴.

Falih Rıfki Atay, bu açıklamaları yaparken asıl amacının da ne olduğunu şöyle ifade etmektedir:

“10 Eylül'den 29 Ekime kadar kırkdokuz gün var. Yukarıdaki notu buraya alışımın sebebi, Cumhuriyet meselesinin sonuna kadar bir sır olarak saklayıp, bir gece, top sesleri ile ansızın ortaya çıkmış olmadığını anlatmaktadır”⁵.

2. Atatürk'ün Rauf Beye Devlet Reisliği Makamını

Kuvvetlendireceğine Dair Verdiği Söz

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra Rauf Bey (Orbay), Vekiller Heyeti Reisliğinden çekilirken, Atatürk'ten, “Devlet Reisliği Makamını takviye ediniz”, diye rica etmişti.

3 Falih Rıfki Atay, Çankaya, Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar, İstanbul, 1969, s. 374.

4 Atay, a.g.e., İstanbul, 1969, s. 374-375.

5 Atay, A.g.e., s. 375.

Atatürk, Rauf Bey'e, "Dediğinizi yapacağıma katiyen emin olunuz," cevabını vermiştir. Atatürk, Rauf Beyin ne demek istediğini pek güzel anladığını belirterek gerekli açıklamayı yapmaktadır.

"Rauf Bey, Devlet Reisliği makamı olarak hilâfet makamını düşünüyor ve o makama kuvvet ve salâhiyet teminini benden rica ediyordu... Rauf Beyin benim müsbet cevabımın medlulünü anlayıp anlamadığı meşkûktür (şüpheli). Bilâhare Cumhuriyetin ilânından sonra kendisiyle Ankara'da vukubulan bir mülâkatımızda, ne için muarız olduğunu, yapılmış olan şeyin Ankara'dan müfaret ederken (ayrılırken) benden yapılmasını rica ettiği ve benim söz verdiğim meseleden başka bir şey olmadığını söylediğim zaman, "Ben", demişti, "Devlet reisliği makamını takviye ediniz derken asla Cumhuriyet ilânını tasavvur ve kastetmemiştim". Halbuki efendiler, benim verdiğim cevabın medlulü tamamen o idi. Filhakika bence devlet ri-yaseti ile TBMM'si makamını memzuç (karışık) bulundurmak, millî hükûmetimizin mahiyeti, Cumhuriyet Hükûmeti olduğu halde onu kat'i olarak ifade ve ilân etmemek bir zaaf teşkil etmekte idi. İlk fırsatta resmen Cumhuriyet ilân etmek ve Devlet Reisliğini, Cumhurreisliği makamında temsil ederek kuvvetli bir vaziyet vücuda getirmek elzem idi. Rauf Bey'e bunu yapacağıma katiyen söz vermiştim. Eğer maksadıma intikal edememiş ise, zannederim, noksan bende değildir..."⁶

3. Atatürk'ün Yabancı Bir Gazeteciye Cumhuriyetle İlgili Açıklaması

Üçüncü önemli olayda Mustafa Kemal Paşanın Wiener Neue Freie Presse muhabiri Lazar'a 22 Eylül 1923'de verdiği demektir⁷. Bu demec gerek ülkede ve gerekse dışarıda büyük yankılar uyandırmıştı. Mustafa Kemal Paşa bu beyanatında ilk defa "Cumhuriyet" kelimesini açıkça ortaya atmış bulunuyordu. O sırada Ankara'da bulunan İkdâm Gazetesi muhabiri Mecdi Saymanda demecin doğruluğunu görüşme sırasında orada hazır

⁶ Atatürk, Nutuk, C. II., s. 793-794.

⁷ Demec, Hâkimiyeti Milliye'de 27.IX.1923'de yayımlanmıştır.

bulunan Hamdullah Suphi Tanrıöver'e doğrulatmış, Tanrıöver'in haberin yayınlanmasında sakınca görmesine rağmen hemen gazetesine bildirmişti. Demeç'in bir özeti Türkçe ilk olarak İkdam gazetesinde yayınlanmıştı.

Gazeteci Lazar'ın sorusuna Mustafa Kemal Paşanın Cumhuriyetin ilânı ile ilgili cevabı çok kesindi.

— Yeni Türkiye Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun ilk maddelerini tekrar edeceğim.

“Hakimiyet bilâ-kayd'ü şart milletindir. İcra kudreti, teşriî salâhiyeti milletin yegâne hakiki mümessili olan mecliste tecelli ve temerküz etmiştir”.

Bu iki kelimeyi bir kelimedede hulâsa etmek kaabildir. “Cumhuriyet”. Yeni Türkiye'nin emr-i tecceddüdü daha nihayet bulmamıştır. Harpten sonra Türk Teşkilâtı Esasiyesinin inkişafı henüz kat'i bir şekil almış addedilemez. Tadiât ve tashihat yapmak ve daha mükemmel bir hale getirmek elzemdir. İkmaline başlanan bu iş henüz bitmemiştir. Kısa bir zaman zarfında Türkiye'nin bugün filen almış bulunduğu şekil kanunen de tesbit edilecektir. Yakın bir âtide bu meseleye ait hükümet teklifatı meclise arzedilecektir. Bu teklifatın bütün mevaddı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun inkişaf ve ikmaline ait bulunacaktır. Bütün Avrupa ve Amerika'daki Cumhuriyetler nasıl esas itibariyle yekdiğerinden ayrı değilse aralarındaki fark nasıl yalnız şekle ait bulunuyorsa, Türkiye'nin de bu Cumhuriyetlerden farkı sırf bir şekil meselesidir. Diğer Cumhuriyet usuliyle idare edilen memleketlerde olduğu gibi bizim de hâkimiyete malik bir parlâmentomuz vardır. Yalnız bizde Büyük Millet Meclisi hem teşriî hem de icraî salâhiyete maliktir. Başka yerde olduğu gibi bizde de vekiller kendi vekâletlerine ait işlerden mes'uldürler. Başka yerlerde yeni Türkiye Devleti icra vekillerinin Millet Meclisi'nin elinde oyuncak olduğu zannediliyor. Bu hatadır, vekillerin mes'uliyetine ve vazifesine ait meselede, Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nda yapılacak tadiât ile tesbit edilmiş olacaktır. Netice itibariyle reis-i cumhurdan, reis-i hükümetten ve mes'ul vekillerden müteşekkil bir hükümet teşkil edeceğiz.

Yeni Türkiye'nin payitahtı meselesine gelince, bunun cevabı kendiliğinden zahir olur. Ankara Türkiye Cumhuriyeti'nin payitahtıdır"⁸.

Mustafa Kemal Paşanın demecinin içerde ve dışarıda yankısı çok yaygın olmuştur. Fransa'nın tanınmış gazetesi, Le Temps, "Fransa, kendi görüşlerini hiç kimseye zorla telkin etmek istemezse de Türkler Cumhuriyet ilân ettikleri zaman önce onları Fransızlar kutluyacaktır"⁹ diye yayın yapmıştır.

Mustafa Kemal Paşanın bu demecinin üzerinden kısa bir süre geçmesinden sonra, 5 Ekim 1923'de Halk Fırkası büyük divanı toplanmıştır. Altı saat süren uzun bir toplantı sonunda, Anayasada yapılacak değişiklikleri yapmakla görevli bir ihtisas heyeti seçmiştir. Heyet derhal çalışmalarına başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa bu heyetin çalışmaları ile çok yakından ilgilendiğinden, heyete sık sık başkanlık etmiştir. Ayrıca bu amaca hizmet etmek üzere Mustafa Kemal Paşanın Birinci Büyük Millet Meclisi'nin dağılmasından sonra kurduğu heyet de çalışmasına devam etmektedir¹⁰.

Mustafa Kemal Paşanın Neue Freie Presse muhabeirine verdiği beyanatta açıkça Cumhuriyetten bahsetmesi, yeni devletin başşehrinin Ankara olacağını ortaya koyması, Anayasa değişikliği ile ilgili yeni bir ihtisas heyetinin kurulması, hemen kamuoyunda ve basında polemiklerin baş göstermesine, şiddetli münakaşalara sebebiyet vermiştir. Mustafa Kemal Paşaya yakın gazete başyazarlarının kendi gazetelerinde, "Yakında Cumhuriyet ilân olunacaktır", "Yeni Cumhuriyetimizin Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri olacaklardır" şeklindeki açıklamaları, gerici ve tutucu çevrenin ve nihayet Halife Abdülmecit Efendinin tepkisine sebebiyet veriyordu.

Cumhuriyetin ilânı öncesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, Devletin geleceği ile ilgili başlıca üç fikir karşılıklı çatışma içinde idi.

1. Birinci fikir meşrutî idarenin tekrar gelmesini sağlayarak Halife Abdülmecit'i devletin başına geçirmek istiyordu. Bu fikri Mecliste Halife'nin

8 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. III., 1918-1937, İkinci Baskı, Ankara, 1961, s. 63-64.

9 Naşit Uluğ'dan naklen, Siyasî Yönleriyle Kurtuluş Savaşı, s. 360.

10 Bk. Feridun Fazıl Tülbentçi, Cumhuriyet Nasıl Kuruldu, s. 43.

vazife ve salâhiyetleri ile ilgili görüşmeler yapılırken, Halife'yi bir nevi devlet reisi tanımak ve İslâm âlemi üzerindeki etkisini sağlamak amacıyla yapılan teklifleri verenler savunuyorlardı.

2. İkinci fikir, Cumhuriyetin bir emri vaki şeklinde getirilmesine taraftar olmayanlardı. Bunlar Anayasa tadillerinin enine boyuna görüşülerek meclisten geçmesini istiyorlardı. Halifeye ve hilâfet makamına sadık olmaları nedeni ile, Halife'ye geniş yetkiler tanınmasını istiyorlardı.

3. Üçüncü fikir Cumhuriyetin sür'atle ilânını öngören inkılâpçıların görüşü idi. Bu görüş taraftarlarına göre, Anayasanın tümü üzerinde münakaşalar açılması, zaman alacağından ilk plânda Ankara'nın hükümet merkezi olarak sağlanmasından sonra sür'atle Cumhuriyetin ilânını gerekli görüyordu. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları bu üçüncü fikre taraftardılar, ilk iş Ankara'nın başşehir olarak ilânı gerekli idi¹¹.

B- Ankara'nın Başkent Oluşu

Lozan Barış Antlaşmasının TBMM'si tarafından onaylanmasından sonra, İstanbul 2 Ekim 1923'de tahliye edilmeye başlandı. 6 Ekim 1923'de İstanbul'un yabancı işgal kuvvetleri tarafından boşaltılması tamamlandı.

Yabancı işgal kuvvetlerinin İstanbul'dan ayrılması, gündeme hükümet merkezi meselesini getirmekte idi.

Lozan'dan başarı ile dönen Dışişleri Bakanı İsmet Paşayı bekleyen iki önemli mesele vardır. Biri Ankara'nın hükümet merkezi olması, diğeri devlet şeklinin tespiti.

İsmet Paşa, hükümet üyesi olmakla beraber, Ankara'nın başkent oluşunu öngören önergeyi 9 Ekim 1923'de ondört arkadaşı ile birlikte, Malatya Milletvekili olarak TBMM'ne vermişti. Önergeyi veren İsmet Paşa, Dışişleri Bakanıdır. Ankara'nın hükümet merkezi olması konusu, TBMM'ne bir hükümet teklifi olarak gelmemiştir. O dönemde, Başbakan ve Bakanlar, Meclis hükümeti anlayışının tabii sonucu olarak, Meclis genel kurulundan doğrudan doğruya seçilirdi. Başbakan ve Bakanlar, Meclise karşı so-

¹¹ Bu görüşler için lütfen Bk. Feridun Fazıl Tülbentçi, a.g.e., s. 44-45.

rumlu idiler. Bakanlar Kurulunda karar için oybirliği değil, oyçokluğu yeterli sayılıyordu. Parlamentar rejimde büyük önem taşıyan kabine dayanışması, meclis hükûmeti sisteminde önem arz etmiyordu. Böyle bir durumda hükûmet içinde uyuşmazlık her zaman baş gösterebilirdi. Ankara'nın hükûmet merkezi olması konusunda hazırlanan bir tasarinin Hükûmet içinde müzakere edilmesi ve işbirliği sağlanması zaman alacak ve dayanışma içinde çalışılması da güçlükler arzedecekti. Bu bakımdan meselenin sür'atle çözümlenmesi ve Bakanlar Kurulu üyeleri arasında herhangi bir uyuşmazlığın çıkmaması için, Ankara'nın hükûmet merkezi olması konusu bir kanun teklifi şeklinde, İsmet Paşa ve ondört arkadaşının birlikte hazırladıkları bir önerge ile TBMM'ne gelmiştir¹².

Ankara'nın hükûmet merkezi olması, Meclis'te fikir ayrılığı ve görüş farklılığına sebep olmuştu. Karşı görüş sahipleri acele edilmemesinden yana idiler.

İsmet Paşa, "Hatıralar"ında hükûmet merkezi seçimini hemen yapmak gerektiğini belirterek, "ondan sonra gelecek mesele var. Cumhuriyet ilân olunacak. Bunda biz kararlıyız, mutabık kalmışız. Devletin şeklini bir an evvel tespit edeceğiz. Onlar bu mesele geldiği zaman da aceleye lüzum yoktur, diye en masum tedbir olarak talik etmeyi, uzatmayı istemişlerdir. Mesele şu: yeni devletin esaslarının tespitinde aramızda fikir ayrılığı var"¹³.

İsmet Paşa, Ankara'nın hükûmet merkezi olması konusunu acil bir mesele olarak görmekte ve Lozan'dan itibaren zihnine yerleşmiş bulunduğunu ifade etmektedir.

İsmet Paşaya göre, Ankara'nın başkent olması iç ve dış çeşitli sebeplere dayanmaktadır.

"Lozan'da garp âleminin murahhasları, mütehassısları, diplomatları ile görüşüyorum. Bunlar, İstanbul Hükûmetini, İstanbul muhitini tanıyan insanlar ve yeni devletin o muhitin insanlarına göre kurulmasını arzu ediyor-

12 İsmet İnönü, *Hatıralar*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 166-167.

13 A.g.e., s. 167

lar. Bunu her hallerinden anlıyorum. Her konuşmamızda hükümet merkezi bahsi geçiyor. Ankara'da kalacak mısınız, kalınabilir mi, sonra nasıl olacak? Bana hep bunları soruyorlar. Ankara'da kalırsanız biz oraya nasıl gideriz, diyorlar. Bunların hepsi, benim her gün içinde bulunduğum muhitin sözleri. Dış âlemin görüşü, düşüncesi ve telkinleri böyle. Bizim bakımımızdan meselenin daha ehemmiyetli ve değişik cepheleri var. Bir defa Boğazlar askerî bakımdan tamamıyla açık, tamamıyla emniyetsiz. Bu vaziyeteyiz. Lozan Muahedesiyle elde edebildiğimiz neticeler ve tarihî şartlar bizi endişeye sevk ediyor. Ayrıca Anadolu'nun ortasında bulunarak ve bir Anadolu Hükümeti olarak yeni devleti çalıştırmak istiyoruz"¹⁴. İsmet Paşa, açıklamalarına devamlı, görünüşteki bütün tabii hayat şartlarının hükümet merkezinin İstanbul olmasını zorladığını ifade ile karar almak ve iş yapmak için acele davranmanın gereğini belirtiyor.

İsmet Paşaya göre, "Ankara'nın hükümet merkezi olması meselesinin zahiren (görünüşte), hilâfetle bir ilgisi yoktur. Fakat, Ankara hükümet merkezi olunca, hilâfet bir bakıma devletimizin dışına atılmış oluyor. Gerçi biz hilâfeti devamlı bir müessese olarak düşünmüyoruz. Fakat Ankara'nın hükümet merkezi olması ve hilâfet merkezinin İstanbul'da bulunması, ondan kurtulmak için ayrıca bir temel vasıta olacaktır"¹⁵.

İsmet Paşaya göre "Ankara'nın hükümet merkezi olması ile ilgili önerenin Meclisten geçirilmesi esaslı bir karardır. Yeni devletin politikasına, ideallerine yazılı bir istikamet veren, kesin, fiili bir adımdır"¹⁶.

Teklif edilen, Anayasa maddesi gayet kısadır. "Türkiye Devletinin markarı idaresi Ankara şehridir"¹⁷.

Ancak teklif edilen kanun maddesinin gerekçesi, Ankara'nın yeni Türkiye'nin merkezi olması gereğini açıklamaktadır. Gerekçe özetle, yeni Türkiye'nin esas mevcudiyetinin ve ülkenin kuvvet kaynaklarının ve gelişmesinin sağlanması, Anadolu'nun merkezinde başşehri tesis etme lüzü-

14 İsmet İnönü, *Hatıralar*, 2. Kitap, s. 168.

15 A.g.e., s. 169.

16 A.g.e., s. 170.

17 Naşit H. Uluğ, *Siyasî Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 1973, s. 367.

munu açıklıyor ve coğrafi ve stratejik durum, iç ve dış güvenlikte bunu gerekli görüyordu.¹⁸

13 Ekim 1923'de Anayasaya konan ek bir madde ile Ankara, yeni devletin başşehri olmuş ve böylece Devlet merkezinin İstanbul olacağı yolundaki çekişmelere son verdiği gibi, Cumhuriyetin ilânı için de bir adım atılmış oldu. Bu aynı zamanda Millî Mücadelenin başından beri uygulanan Ankara'nın İstanbul'a hakim olacağı esasının da bir sonucu idi¹⁹. Şevket Süreyya Aydemir'de Ankara'nın başkent olmasını önemli bir olay, manalı bir hâdise olarak ifade etmekte, "İstiklâl mücadelesinin gelenek ve hatıralarına asil bir saygı ve bağlılık nişanesi" olarak görmektedir²⁰. Bernard Lewis'in belirttiği gibi, "böylece, meydana gelmekte olan değişiklikleri sembolleştiren ve iyice belirten yeni bir başkent seçildi. Yeni devlet bir hanedan, imparatorluk veya din üzerine değil, Türk ulusuna dayanıyordu ve başkenti de Türk Anayurdunun kalbinde idi"²¹.

C- Cumhuriyetin İlânı

Fethi Okyar'ın yeni Meclis seçildikten sonra başkanı olduğu İcra Vekilleri Heyeti, üç buçuk aydan beri işbaşındaydı. Vekiller Heyetinin kuruluş şekli birçok memleket işlerini ele almaya imkân bırakmıyordu. Ayrıca Mecliste mevcut gizli bir hizip, Fethi Bey ve arkadaşlarının hükümet hizmetlerini sükûnetle görmelerine engel oluyordu. Bu durumdan şikâyetçi olan Fethi Bey, Vekiller Heyetinden ayrılmak istediğini çeşitli vesilelerle, Atatürk'e ifade etmişti. Diğer vekiller de bu şartlar altında çalışmanın güçlüklerini belirtmişlerdi. Asıl ortaya çıkan güçlük hükümet teşkilinin Meclis tarafından doğrudan doğruya seçim yolu ile yapılmasında idi.

Vekiller Heyeti 25 Ekim 1923'de Çankaya'da Mustafa Kemal Paşanın başkanlığında toplandı. Alınan karara göre, Vekiller Heyeti üyeleri istifa edecekler ve yeni seçilecek Vekiller Heyetinde vazife almayacaklardı.

18 Gerekçe için lütfen Bk. Naşit H. Ulug, a.g.e, s. 367-368.

19 Ankara'nın Başkent Oluşunu Falih Rifki Atay, Manevî ve hissi yönleriyle açıklamaktadır. Bk. Falih Rifki Atay, **Çankaya**, C. II, s. 376-377.

20 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam, Mustafa Kemal (1922-1938)**, C. III, İstanbul, 1965, s. 140.

21 Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (İngilizceden çeviren Doç. Dr. Metin Kıratlı), Ankara, 1970, s. 250.

Vekiller Heyetinin istifa mektubu ise şöyledir:

“Riyaseti Celileye

Türkiye Devletinin, karşısında bulunan dahilî ve haricî vazifei mühim-me ve müşkileyi suhuletle intaca muvaffak olması için gayet kuvvetli ve Meclisin müzahareti tammesine mazhar bir Heyeti Vekileye ihtiyacı katî bulunduğu kanaatindeyiz. Binaenaleyh Meclisi Alinin her suretle itimat ve müzaheretine müstenit bir Heyeti Vekilenin teşekkülüne hizmet etmek maksadiyle istifa eylediğimizi kemali hürmetle arz eyleriz efendim”²².

27 Ekim 1923’de Vekiller Heyetinin istifası TBMM’sinde okunduktan sonra, yeni bir vekiller heyeti kurma yolunda çalışmalarına başlanıldı.

Tertip edilen listeler üzerinde bir birliğe varmanın güçlükleri ortaya çıktığından, Halk Fırkası Yönetim Kurulu bir liste düzenleyerek, Fırka Re-isi Mustafa Kemal Paşaya durumu bildirdi. Listede yer alan isimlerin bir kısmının muvafakatlarının alınması gerekliliği ve kesin bir liste düzenleme zorunluluğunu ortaya koyuyordu. 28 Ekim 1923 günü Çankaya’da İsmet Paşa (İnönü), Fethi Bey (Okyar), Kâzım Paşa (Özalp), Kemalettin Sami Paşa, Halit Paşa, Rize Meb’usu Fuat ve Afyon Karahisar Meb’usu Ruşen Eşref Bey, Mustafa Kemal Paşanın misafirleri olarak akşam yemeğine davetli olmuşlardır.

O akşam yemekte, kabine bunalımından çıkmanın yolunu Mustafa Kemal Paşa arkadaşlarına göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa, yemek esnasında, “yarın Cumhuriyet ilân edeceğiz” demiştir. Orada bulunanlar derhal bu fikre katılmışlardır. Yemekten sonra Çankaya’da misafir kalan İsmet Paşa (İnönü) ile birlikte bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Atatürk’ün söylediği ve İsmet Paşanın kaleme aldığı müsvedde, 20 Ocak 1921 Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesini öngörüyordu. Atatürk, Teşkilâtı Esasiye Kanununun birinci maddesine, “Türkiye Devletinin şekli hükûmeti Cumhuriyettir” cümlesinin eklenmesini uygun görüyordu. Diğer maddelerde Cumhuriyet idaresinin gereği Anayasada yapılan değişikliklere aitti.

²² Atatürk, *Nutuk*, C. II., İstanbul, 1961, s. 800; Atatürk, *Nutuk* (Bugünkü Dile Aktaran: Zeynep Korkmaz), C. II., Ankara 1984, s. 541.

29 Ekim 1923 Pazartesi, sabah saat 10.00'da Halk Fırkası grubu toplanmış ve yeni bir kabine teşkili için görüşmelere başlanmıştır. Ancak görüşmeler bir çıkmaz içindedir. Grup, Fırka Umumî Reisi olarak Mustafa Kemal Paşanın meselenin halline Genel Kurul tarafından görevlendirildiğini karar altına almıştır. Bunun üzerine kürsüye davet olunan Mustafa Kemal Paşa, Meclisten çözüm yolu için bir saat müsaade istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa bu bir saatlik süre içinde, Mecliste gerekli kişileri odasına davet ederek, bir gece önce hazırlanan müsveddeleri göstererek karşılıklı görüşmelerde bulunmuştur. Öğleden sonra saat bir buçukta Fethi Beyin başkanlığında toplanan Halk Fırkası Umumî Heyetinde önemli tarihi kararlar alınmıştır. Kürsüye çıkan Mustafa Kemal Paşa hükümet bunalımı ve bunun çözüm tarzı ile ilgili olmak üzere şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Muhterem Arkadaşlar, hallinde müşkülâta duçar olduğunuz mesele- nin sebep ve illeti, bütün rüfekaca (arkadaşlarca) taayyün etmiş olduğu kanaatindeyim. Noksan, kusur, takip etmekte olduğumuz usul ve şekildedir. Filhakika, mevcut Teşkilâtı Esasiye Kanunumuza tevfikân (göre) bir Heyeti Vekile teşkiline teşebbüs ettiğimiz zaman bütün rüfekanın (arkadaşların) her biri vekiller ve heyeti vekile intihabı mecburiyetinde bulunuyor. Heyeti umumiyenizin birden Heyeti Vekile intihabına mecbur olmanızda görülen müşkilâtın halli zamanı gelmiştir. Geçen devrede de, aynı suretle müşkilâta tesadüf ediliyordu. Görülüyor ki, bu usul bazan birçok teşevvüslere bâdi oluyor (karışıklıklara yol açıyor). Heyeti celileniz bu müşkilin halline beni memur kıldınız. Ben de arz ettiğim kanaatten mülhem olarak düşündüğüm şekli tesbit ettim. Onu teklif edeceğim. Teklifim mazharı kabul olursa kuvvetli ve mütesanit bir hükümet teşkili kabil olacaktır. Devletimizin şekil ve mahiyetini tespit eden ve hepimiz için gaye olan Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzun bazı noktalarını tavzih (açıklık) lâzımdır. Teklif şudur”²³.

23 Atatürk, Nutuk, C. II., İstanbul, 1961, s. 808-809; Atatürk, Nutuk, C. II., (Bugünkü Dile Aktaran: Zeynep Korkmaz), 1984, s. 547.

Mecliste okunan teklif, Anayasanın, 1, 2, 4, 10, 11 ve 12 nci maddelerinin değiştirilmesini ve hükümetin şeklinin Cumhuriyet olduğunu ve bununla ilgili diğer değişiklikleri öngörüyordu.

Mustafa Kemal Paşanın teklifinden sonra görüşmelere ve münakaşalara başlandı. “Bir kısım milletvekilleri, Teşkilâtı Esasiye Kanununun değiştirilmesi ile bugünkü bunalımı çözmek mümkün değildir, Heyeti Vekile Reisini seçelim, Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun değişikliğini sonra düşünerüz” demişlerdir.

Fırka toplantısında söz alan İsmet Paşa ise, “Fırka Reisinin teklifini kabule ihtiyaç kat’idir. Cihan bizim bir şekli hükümet görüştüğümüzü biliyor. Bu müzakeratımızı bir neticeye rapt edip ifade etmemek, zaif (zayıflık) ve teşettütü (aykırılık) idameden başka bir şey değildir. Avrupa diplomatları bu hususta beni ikaz ettiler. Devletin reisi yoktur, dediler. Şekli hâzırımızdaki reis, Meclis Reisidir. Demek ki siz, bir başka reis bekliyorsunuz. Avrupa düşüncesi işte budur. Halbuki biz, böyle düşünmüyoruz. Millet, hâkimiyetine, mukadderatına, bilfiil vaziulyetdir. O halde, bunun ifadei hukukiyesini söylemekten neden çekiniyorsunuz? Reiscumhur olmadan, başvekil intihabı teklifi, kanunsuz olur. Bunda şüpheye mahal yoktur. Başvekilin intihabını, kanunî ve mümkün kalabilmek için Gazi Paşa Hazretlerinin, teklifinin kanuniyet kesbetmesi lâzımdır”²⁴.

Asım Us’un açıklamasına göre, Lozan Konferansı’nda Avrupahlar Büyük Millet Meclisi Hükümetinin, Cumhuriyet rejimi için bir intikal devresi olduğunu pek anlayamıyorlardı. Lozan Konferansında yabancıların, İsmet Paşaya, “sizin hükümet şekliniz nedir? Büyük Millet Meclisi Hükümeti nasıl şeydir?” sorusu sorulmakta idi²⁵.

İsmet Paşa da özellikle konuşmasında bu konuya açıklık getirmek gereğini duymuştur.

Bu açıklamalardan sonra söz alan Abdurrahman Şeref Bey ise, “Eşkâli hükümetin taadadına lüzum yok. Hakimiyet bilâkaydüşart milletindir;

24 Atatürk, *Nutuk*, C. II., 1961, s. 811-812; Atatürk, *Nutuk*, C. II., (Bugünkü Dile Aktaran: Zeynep Korkmaz), 1984, s. 549.

25 Bk. Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, İstanbul, 1946, s. 95.

dedikten sonra kime sorarsanız sorunuz, bu, Cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama, bu ad, bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin"²⁶ demiştir.

Konuşmalar sonucu teklifin bütünü ve sonrada maddeler ayrı ayrı okunarak kabul edilmiştir. Fırka toplantısını Meclisin toplantısı izlemiştir.

Fırka (Parti) toplantısında öngörülen teklif, Kanunu Esasi Encümenininde incelenmiş teklife sadece dil ve devletin dini ile ilgili hükümler eklenmiştir.

Kanunu Esasi Encümenininin Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı mevaddının (maddelerinin) tadiline (değiştirilmesine) dair Kanun Teklifi ve Kanunu Esasi Encümenininin mazbatasını Umumî Heyette gündeme alınmış, müstacelen (acele) ve derakap (hemen) müzakeresi teklifi işari (açık) oyla kabul edilerek Kanunu Esasi Encümenininin mazbatasını okunmuştur.

Mazbatada, egemenliğin millete ait olduğu ve idare usulünün de milletin kendi kaderini kendinin seçmesi açıkça belirtilmiştir. Bunun anlamı ise Cumhuriyettir. Mazbata ayrıca Teşkilâtı Esasiye Kanununun değiştirecek diğer maddelerinin de gerekçesini açıklamıştır.

Kanunu Esasi Encümeni Reisi Yunus Nadi Bey, Genel Kurul'da uzun bir açıklama yaparak, Türkiye Devletinin hükümet şeklinin Cumhuriyet olması gerektiğini belirtmiştir.

Yunus Nadi Bey konuşmasında, Birinci Büyük Millet Meclisi, Teşkilâtı Esasiye ile Şark'ta yeni ve mühim bir devlet kurmuştur diyerek, kurulan devletin yeni bir devlet olduğunu da ifade etmiştir.

Meclisin vazifesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin beynelmil haiz olduğu unvanın tespitinden ibarettir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu kanunun birinci maddesi ile, egemenliği kayıtsız şartsız millete vermiş bulunmaktadır. Bu hükümet şeklinin adı Cumhuriyettir. Eklenen fıkra ile Cumhuriyet şeklen ifade edilmiştir²⁷.

26 Atatürk a.g.e., C. II., s. 812. Atatürk, *Nutuk*, C. II., (Bugünkü Dile Aktaran: Zeynep Korkmaz), 1984, 3. 549.

27 TBMM Zabıt Ceridesi, İkinci İnkılâp Devresi, C. 3, s. 90-93.

Genel Kurul'da, Vasıf Bey (Saruhan), Eyüp Sabri Efendi (Konya), Rasih Efendi (Antalya) tasarının tümü üzerinde söz almışlardır.

Eyüp Sabri Efendi (Konya), açıklamasında, "Bizim hükümetimiz bugün Cumhuriyet olmuyor. Teşekkül ettiği günden beri Cumhuriyet olmuştur. Yalnız benden önce söz söyleyen arkadaşlarımın işaret ettikleri veçhile bazı ihtiras ocaklarını alevlendirmemek için unvanını açıkça verememiştir. Bugün tamamen unvanı hakikisini alacak devre hulul etmiştir ve verilmek lâzımdır" demiştir.

Eyüp Sabri Efendi (Konya) ye göre, Bu kanun zaten mevcut olan Hükümetimize bir ilmî kisve veriyor, giydiriyor, o da "Cumhuriyet" kelimesidir²⁸.

Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişikliklerin kabulü ile TBMM tarafından Cumhuriyet de ilân edilmiş oldu.

Şevket Süreyya Aydemir'in açıkladığına göre, tasarı müttefikan (oybirliği ile) kabul edilmişti. Yaşasın Cumhuriyet avazeleri (sesleri) bu defa daha gür, daha devamlı bir heyecan fırtınası içinde Eski Büyük Millet Meclisinin küçük, mütevazı salonunu çınlattı. Türkiye artık bir Cumhuriyet olmuştu²⁹.

Ondan sonra, Reisicumhur seçimi yapılmıştır. Kürsüde bulunan İkinci Reis Vekili Başkan İsmet Bey (Eker), sonucu Meclise şöyle arzetmiştir.

"Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti için yapılan intihabat (seçim) arasına yüz elli sekiz zat iştirak eylemiş ve Cumhuriyet riyasetine yüz elli sekiz âza müttefikan Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Hazretlerini intihab eylemişlerdir"³⁰.

Bunun üzerine kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa Meclis ve millete hitaben tarihi konuşmasını yapmıştır.

"Muhterem Arkadaşlar, mühim ve cihanşümül hâdisatı fevkalâde karşısında muhterem milletimizin teyakkuz ve intibahı hakikisine bir vesika-ı kıymettar olan Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerini tavzih için

28 Eyüp Sabri Efendi, *TBMM Zabıt Ceridesi*, İkinci İnkılâp Devresi, C. 3, s. 94-95.

29 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Mustafa Kemal (1922-1938)*, C. III., İstanbul, 1965, s. 156.

30 Atatürk, *Nutuk*, C. II., 1961, s. 813 ve Ayrıca Bk. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Kırküçüncü İçtima. 29.10.1923.

Encümeni Mahsus tarafından heyeti celilenize teklif olunan kanun lâyihasının kabulü münasebetiyle Türkiye Devletinin zaten cihanca malûm olan, malûm olması lâzım gelen mahiyeti, beynelmilel mâruf unvaniyle yâdedildi. Bunun icabı tabiisi olmak üzere; bugüne kadar doğrudan doğruya meclisin riyasetinde bulunduğunuz arkadaşınıza ifa ettirdiğiniz vazifeyi Reiscumhur unvaniyle yine aynı arkadaşınıza, bu âciz arkadaşınıza tevcih ediyorsunuz. Bu münasebetle, şimdiye kadar hakkımda izhar buyurduğunuz muhabbet ve samimiyet ve itimadı bir defa daha göstermekle yüksek kadırşinaslığınızı ispat etmiş oluyorsunuz, bundan dolayı heyeti celilenize bütün samimiyeti ruhiyemle arzı teşekkürat ederim.

Efendiler, asırlardan beri, şarkta mağdur ve mazlum olan milletimiz; Türk Milleti, hakikatta meftur olduğu hasailden muarra telâkki ediliyordu.

Son senelerde milletimizin fiilen gösterdiği kabiliyet, istidat, idrak, kendi hakkında suizanda bulunanların ne kadar gafil ve ne kadar tetkikten uzak zevahirperest insanlar olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimiz haiz olduğu evsaf ve liyakatini hükümetinin yeni ismiyle, cihanı medeniyete daha çok suhuletle izhara muvaffak olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti, cihanda işgal ettiği mevkie lâyük olduğunu aşariyle ispat edecektir.

Arkadaşlar, bu müesseseyi âliyeyi vücuda getiren Türk Milletinin son dört sene zarfında ihraz ettiği zafer, bundan sonra da birkaç misli olmak üzere tecelliyatını gösterecektir. Âcizleri mazhar olduğum bu emniyet ve itimada kesbî liyakat etmek için pek mühim gördüğüm bir noktadaki ihtiyacı arz etmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç heyeti aliyenizin şahsım hakkındaki teveccüh ve itimadının ve müzaharetinin devamıdır, ancak bu sayede ve Allahın inayetiyle şahsıma tevcih buyurduğunuz ve buyuracağınız vezaifi hüsnü ifaya muvaffak olabileceğimi ümid ederim.

Daima, muhterem arkadaşlarımın ellerine çok samimi ve sıkı bir surette yapışarak onların şahıslarından kendimi bir an bile müstağni görmeyerek çalışacağım, Milletin teveccühünü daima noktai istinat telâkki ederek hep beraber ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mes'ut, muvaffak ve muzaffer olacaktır³¹.

31 Atatürk Nutuk, C. II., 1961, s. 813-815; Atatürk, Nutuk, C. II., (Bugünkü Dile Aktaran: Zeynep Korkmaz). 1984, s. 550-551.

Cumhuriyetin ilânı kaçınılmaz bir sonuç, tabîî gelişmenin zaferi idi. Bu durumu Prof. Dr. İlhan Arsel şöyle dile getirmektedir:

“Fîlhakika Hakimiyeti milliye esasının tabîî ve tam bir şekilde tahakkuku ancak cumhurî idare ile mümkündür, zira Cumhuriyette bütün hakimiyet, daha doğrusu hâkimiyeti meydana getiren bütün kuvvetler (teşriî, icraî ve adlî) milletin elindedir. Ve millet bu kuvvetleri istimal edecek organları intihap eder”³².

“Atatürk, hâkimiyet tabirini istimal ederken onu hudutsuz ve en üstün bir kuvvet ve kudret olarak kabul etmiş ve TBMM’ini, milletin yegâne temsilcisi olarak bu üstün kuvvet ve kudretle mücehhez cumhuriyet rejimini ikame edebilmek maksadiyle tek çare olarak görmüştü”³³.

Büyük Atatürk, Hâkimiyeti Milliye, esasını işlemekle ve onu yeni Türk Devletinin temel taşı yapmakla, yeni devletin devlet ve hükümet şeklini de tayin ve tesbit etmiş oluyordu. Cumhuriyet rejiminin tohumunu atmış bulunuyordu.

Dankwart A. Rustow’a göre, “Kemal, daha başından itibaren direniş hareketini Padişahın dışında, Padişahı dikkate almadan ve nihayet Padişaha karşı örgütlemişti. Eskiden Osmanlı Orduları din ve devlet uğruna savaşa girmişlerdi. Kemalist ordular ise vatan ve millet uğruna dövüşmekteydiler. Ağırlığın buraya kaymış olması, daha o zamandan Cumhuriyete gidişin bir belirtisi sayılabilir”³⁴.

Cumhuriyetin kurulması ile halk idaresi gerçekleşmiştir. Halk reâyeye olmaktan kurtulmuş, kendi kendini idare edecekleri seçmeye hazırlanan efendi olmuştur.

Atatürk bu hususu bir konuşmasında açıklamıştır:

“İdareî devlet’i Cumhuriyetten bahsetmeksizin, hâkimiyeti milliye esasatı dairesinde her an Cumhuriyete doğru yürüyen şekilde temerküz ettirmeğe çalışıyorduk”³⁵.

32 İlhan Arsel, **Türk Anayasası Hukukunun Umumi Esasları**, Ankara, 1962, s. 43.

33 İlhan Arsel, a.g.e., s. 42.

34 Dankwart A. Rustow, **Atatürk, Kişiliği ve Başarısı, Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye** (Kollektif Eser), Odalar ve Borsalar Birliği, Ankara, 1981, s. 229-230.

35 Enver Ziya Karal, **Atatürk’ten Düşünceler**, s. 39.

Tarık Zafer Tunaya'ya göre, "Cumhuriyet de, millî devletin karakterinden doğmuştur. Onun siyasal ve sosyal gerçeklerini kapsadığı için, Türk Devriminin en derinlerinden köklerini aldığı için önemli ve anlamlı bir aşamadır"³⁶.

Şükrü Kaya'ya göre, "Türkiye'de Cumhuriyet Türklerin hayat ve hay-siyetlerini ve binlerce yıllık ana topraklarını kurtarmak için her şeylerini feda ederken sarayın devamlı ve inatlı hıyaneti üzerine Millî Mücadele ve Kurtuluş Savaşlarının kanlı günlerinde doğdu. Türk Milletinin kurtuluşunun ve yaşayışının şanlı bir remzi ve zaruri bir rejimi oldu. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve onun hükûmetine ister âsi, ister ihtilâlcî denilsin, isterse Fransız İhtilâli'nin Konvansiyon meclisine benzetilsin, Türkiye'de millî hâkimiyeti ilk o kurdu ve o tatbik etti. O hükûmetin kanunla hukukî adı konulmamıştı. Fakat o rejim mükemmel ve demokratik bir cumhuriyetti. Onu Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi kurdu. Onu kitaplaştırmak, kanunlaştırmak da ikinci Büyük Millet Meclisi'ne nasip oldu. Tarihte birçok Cumhuriyetler, mağlubiyetlerin tepkisidir. Bizde zafer millî hâkimiyetin eseri, Cumhuriyet de zaferin nimeti ve ganimeti oldu"³⁷.

Meclis Hükûmeti sistemi, tarihte görülen örnekleri gibi, tipik anlamda ihtilâl veya olağanüstü hal meclisleridir, İsviçre istisna edilecek olursa, meclis hükûmeti sistemini demokratik bir rejim içinde uzun süre devam ettirebilmek mümkün görülmemektedir. İsviçre'de bu sistemin devam etmesi, İsviçre'ye özgü şartlardan ileri gelmektedir³⁸.

Meclis Hükûmeti sisteminin uzun süre devam edemeyeceği dikkate alınır; Cadart ve Ali Fuat Başgil'in de belirttiği gibi³⁹ sistemin anarşiye ve diktatörlüğe dönüşmesi tehlikesi de söz konusu olduğundan, Millî Mücadele'yi izleyen dönemde, parlamenter rejime doğru bir adım daha atılarak Cumhuriyetin ilânı büyük bir başarı sayılmalıdır.

36 Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 165.

37 Şükrü Kaya, "Cumhuriyet ve Demokrasi", *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1947, (İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu tarafından zikredilmiştir. *Atatürk, Yetiştirmesi, Kişiliği, Devrimleri*, Erzurum, 1973, s. 56.)

38 Ergun Özbudun, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Hukukî Niteliği," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. I., Sayı 2, s. 481. Turhan Feyzioğlu, *Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği*, Ankara, 1988.

39 Ergun Özbudun, a.g.m.

Cumhuriyet burada, istikrarlı ve devamlı bir devlet biçimi seçimini sağlamış, Türkiye'nin gerçekleşene cevap verecek şekilde, parlamenter rejime doğru gelişmeler göstermiştir.

Atatürk, Nutuk'da, Rauf Bey'in Cumhuriyetin ilânı konusundaki tutumunu eleştirirken yaptığı açıklamada Büyük Millet Meclisi Hükûmeti şeklinin geçiş dönemi zaruretlerinden olduğunu belirtmekle beraber bütünüyle meclis hükûmeti sisteminin pratik zorunluluklardan kaynaklanan geçici bir rejim olduğunu açıkça ifade etmiştir⁴⁰.

Türkiye'de Cumhuriyetin bir gelişmenin tabîî bir sonucu olduğu, TBMM'i hükûmet idaresinin aslında Cumhuriyet demek olduğunu İsmet İnönü de belirtmektedir.

Gazeteci Abdi İpekçi'nin Millî Mücadelede idare şeklinin "Cumhuriyet" olacağına düşünülüp düşünülmediği sorusuna İsmet İnönü şu cevabı vermiştir.

"Fesada yer verilmemek için bundan bahsedilmedi. Esasen ihtiyaç da yoktu... Millet Meclisi bütün kuvvetlere sahip olarak işbaşında idi. Kumandanlar aynı zamanda Millet Meclisi âzası idiler. Atatürk Millet Meclisinin başında bütün kuvvetlere sahipti. Bu, o zaman bize çok tabîî görünen bir hayat tarzı idi... Aslında bunun Cumhuriyet demek olduğu sonradan bir günde, bir saatte derhal kendini gösterdi. O da şöyle oldu:

Lozan'dan sonra bütün devletler bizimle münasebet kurmadan önce, "Dur bakalım, devletin şekli ne olacak?" diye bekler bir vaziyet aldılar. Bu durumda Millet Meclisi iktidarı ve idaresinin devam edemeyeceğini, bir devlet şekli seçmenin zarurî olduğunu daha kesin surette anladık. Mevcut hayat tarzı esasen Cumhuriyet olduğuna göre mesele işin adını koymaktan ibaretti. Yani olmuş, bitmiş bir şeyi ilân etmek gibi bir şey"⁴¹.

40 Ergun Özbudun, a.g.m.

41 İnönü, *Atatürk'ü Anlatıyor*, Hazırlayan: Abdi İpekçi, İstanbul, 1968, s. 18-19.

Norbet Von Bischoff'a göre de, "İhtilâl, üç buçuk yıldan beri gebe olduğu Cumhuriyeti doğurmuştur"⁴².

Tarihçi, Arnold Toynbee'ye göre, Türkiye'de, "demokrasi olgunlaşmamışsa bile, ilerlemişti ve Cumhuriyet; demokrat fikirli bir ulusun kesin ifade yoluydu. Cumhuriyet fikrinin tümü, bir tek ulusun, halkının büyük çoğunluğu tarafından onaylanan ve paylaşılan fikriydi"⁴³.

Enver Ziya Karal, yeni Türk Devletinin adının Cumhuriyet olmasını üç nedene bağlamaktadır. "Birinci ve önemli neden, halifelik ve saltanattan yana olanların boş gibi sandıkları devlet başkanlığı makamı için bunalmalar yaratmalarını önlemek idi. İkinci neden, Türkiye'nin dış ilişkilerinde yabancı devletlerin Türkiye'de siyasal rejimin istikrara kavuşmamış olduğu yolundaki kuşkularını önlemek, üçüncüsü de, yeni Türkiye Devletinin modernleşmesi yolunda yapılacak devrimlere karşı, dinsel bir örgüt olarak yaşamakta olan halifelikten gelebilecek direnmeleri kırmak idi.

Atatürk bu nedenlerle 1923 Eylülünden bu yana, Cumhuriyetin duyurulması sorunu ile yakından ilgilenmeye başladı"⁴⁴.

Ahmet Ağaoğlu'na göre, Cumhuriyet Türk İnkılâbının halkalarından biriydi.

"Şark'ta (Doğuda) ilk kere demokratik bir Cumhuriyet kuran O'dur. Şark'ta ilk kere dini dünyadan ayıran O'dur. Şark'ta ilk kere medenî beşeriyetin (uygar insanlığın) müşterek (ortak) bir aile olduğunu ilân ve bu aile efradı (üyeleri) arasındaki hâileleri (engelleri) kaldırmaya azmeden O'dur"⁴⁵.

42 Norbert Von Bischoff, *Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı*, (Çeviren: Burhan Belge), Ankara, 1936, s. 204.

43 Arnold Toynbee, *Türkiye-Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, (Çev: Kasım Yargıcı), İstanbul, 1971, s. 186.

44 Enver Ziya Karal, "Atatürk ve Cumhuriyetin Duyurulması," *Türk Dili*, Sayı 278, Kasım 1974, s. 837.

45 Ahmet Ağaoğlu, "İstiklâl Mahkemelerinin Faaliyeti," *Hâkimiyeti Millîye*, 4 Ocak 1926. (Tariî Zafer Tunaya tarafından zikredilmiştir. *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 163.

Türkiye’de Cumhuriyetin ilânı, tarihî bir gelişmenin tabîî bir sonucudur. Millî egemenlik ilkesinin devletin siyasî rejiminin temel direği olması, bütün gelişmeleri Cumhuriyete yöneltmiştir.

Türkiye’de Cumhuriyet, demokratik rejime yönelik demokratik Cumhuriyet olmuştur. Türkiye’de Cumhuriyet batılı anlamda modern devlet şekli olarak gelişmiştir. Türkiye’de Cumhuriyet, ırk, din, dil ve cinsiyet farkı gözetmeksizin, bütün vatandaşların paylaştıkları ve yararlandıkları siyasî rejimin adı olmuştur. Eşitlik ilkesi, herkesin kanun önünde eşitliği, Türk cumhuriyetinin özelliğini teşkil etmiştir.